

Research Paper

The Causes of the Hegemonic Discourse of the Islamic Revolution (with Emphasis on Meaning-Making Capacities in Order to Control Political Radicalism)

Farhad Shenavari : PhD student in Political Science, Islamic Azad University, Shahreza Branch, Shahreza, Iran.

Masoud Jafarinezhad*: Assistant Professor of Political Science, Islamic Azad University, Shahreza Branch, Shahreza, Iran.

Mohammad Kazem Kaveh Pisghadam: Associate Professor, Political Science Department, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran.

Received: 2023/06/15 PP: 1-14 Accepted: 2023/08/16

Abstract

The concern about the spread of violence and the emergence of social fluidity has turned the need for future research into a social need. The Islamic revolution has the capacity to transform the levels of studies related to social transformations. In this revolution, compared to other revolution and social movements, various dimensions of violence were at their lowest level. In this research, while examining the causes of the hegemonic discourse of the Islamic revolution and explaining the semantic capacities in it, it is attempted to identify and analyze the factors that reduce or increase violence in the most radical movement of recent decades in Iran. In this research, the discourse analysis method has been used to establish a meaningful relationship between independent and dependent variables and an effort has been made to present within the framework of Ayatollah Khamenei's theory of cultural engineering, while recognizing the factors affecting the reduction or increase of violence, the causes of the hegemonic discourse of the Islamic Revolution, and the development of a coherent program in a safe environment to carry out social changes. The conclusion of the research is that clinging to the native culture influenced by religious and national patterns can reduce the possibility of violence to a minimum while providing the necessary platform for the necessary changes and reforms in the structures of the political system. and social

Keywords: Hegemonic, Discourse, Semantic capacities, Articulation, Equivalence chain.

Citation: Shenavari, F., Jafarinezhad, M., Kaveh Pisghadam, M K.(2023). **The Causes of the Hegemonic Discourse of the Islamic Revolution (with Emphasis on Meaning-Making Capacities in Order to Control Political Radicalism)**. *Journal of Society and Politics*, Vol 1, No 2, Shiraz, PP 1-14.

Extended Abstract

Introduction

Until now, there have been numerous and diverse research studies on the Islamic Revolution. However, the capacity for creating meaning and the role these studies play in the hegemonic discourse of the Islamic Revolution have received relatively little attention from experts. This issue is significant because Imam Khomeini (may Allah be pleased with him) managed to develop one of the most comprehensive ideologies in recent centuries in Iran by utilizing Quranic concepts and contextualizing them within the framework of the Islamic Revolution. This ideology encompassed elements of radicalism, which involved social transformations, the establishment of social stability, varying levels of violence, and it led to a movement that not only reshaped internal structures but also extended its influence to the region and had an impact on global dynamics.

This new doctrine was introduced to the world as the "cultural revolution" with the support and awareness of the masses. Its foundation was rooted in native culture and religious teachings. Due to the compatibility of the proposed models with the societal context, these models quickly captured the public's attention, creating a comprehensive alliance in Iran. This alliance united not only the people who were against the Pahlavi regime but also a significant number of individuals associated with that regime. They accepted the models put forth within the framework of the Islamic Revolution's discourse, standing together under the dominant banner of the Islamic Revolution against the Pahlavi regime.

Methodology

In this article, considering the method of gathering library materials, an attempt has been made to acquire data by extracting information from books and magazines. Subsequently, the historical-descriptive method and discourse analysis have been employed to investigate why the discourse of the Islamic Revolution became dominant in the secular world while describing the events that influenced the Islamic Revolution and the decade that followed. Employing the theoretical framework and approaching the subject of study to describe and

explain these phenomena is one of the most crucial aspects of any research.

Results and discussion

In this research, the tendency towards political radicalism is regarded as a potential factor contributing to violence in countries, implying a connection between radicalism and violence. Within this research, social changes are considered the norm for human society, with cultural characteristics and political affiliations shaping the trajectory of radicalism. According to this perspective, political radicalism is no longer an independent variable causing violence or irregularities; rather, it functions as a dependent variable influenced by various social elements, either aligning with societal interests or contributing to the proliferation of violence within societies.

The method of discourse analysis is inherently Western-oriented and follows the traditions of the West. This principle governs the approach to discourse with a degree of fluidity and relativism. For instance, a post-structuralist viewpoint, like the theory of discourse analysis, posits that meaning cannot be fixed definitively and forever; meanings are formed and established through convention, discussion, and debate, only to be ultimately challenged. This notion underscores the relationship between the text and the hypertext, as emphasized in discourse analysis.

Conclusion

The Islamic Revolution marked the most comprehensive and radical social movement in recent centuries in Iran. Several theoretical and practical elements within Imam Khomeini's militant discourse gave rise to this extensive movement, which had a profound impact on all socio-political structures. It challenged the 57-year rule of authoritarian nationalist discourse, which was rooted in Western-dependent modernization and made extensive efforts to eliminate it in the most convenient manner. Despite its inclusiveness, the semantic capacity of the revolution allowed it to achieve victory with minimal violence.

Regrettably, the proliferation of factionalism and power struggles influenced by Western elements has led to less emphasis on exploring

the semantic potential of the Islamic Revolution's discourse. In an interview with Mohammad Hassanin Heikal, a renowned Egyptian writer and journalist in Noufal Loshatu, Imam Khomeini discussed the characteristics and fundamental causes behind the emergence of the Islamic Revolution. He stressed the importance of thinkers' efforts in elucidating the Islamic Revolution. In response to a question about the personalities and books that influenced him, Imam Khomeini mentioned, "Perhaps it can be said: in philosophy: Mulla Sadra, from the books of traditions: Kafi, from jurisprudence: Jawahir" (Khomeini, Vol. 5: 271).

In this context, Imam Khomeini skillfully constructed the discourse framework of the Islamic Revolution by drawing from the essential teachings found in the Book of

Genesis (the existential world), the Book of Compilation (the Holy Quran), and the Book of Self (the perfect individual). He established an evolutionary cycle of language formation and conceptualization, laying the groundwork for this discourse. This illustrates that the religious teachings and public culture in Iran possess untapped potential that, when actualized, can satisfy not only the spiritual needs but also the material requirements of society. Simultaneously, it creates a platform for fostering social movements that drive social progress, usher in changes and developments, and enable the realization of the goals articulated by Ayatollah Khamenei, including the Islamic revolution, the Islamic system, the Islamic state, the Islamic society, and the Islamic civilization.

مقاله پژوهشی

علل هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی (با تاکید بر ظرفیت‌های معناسازی به منظور کنترل رادیکالیسم سیاسی)

فرهاد شناوری: دانشجوی دکتری علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهرضا، شهرضا، ایران.
مسعود جعفری نژاد: استادیار گروه علوم سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد شهرضا، شهرضا، ایران.
محمد کاظم کاوه پیشقدم: دانشیار گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران.

دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۲۵ صص ۱۴-۱ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۵/۲۵

چکیده

دغدغه گسترش خشونت و بروز سیالیت اجتماعی نیاز به آینده پژوهی در این خصوص را به یک نیاز اجتماعی تبدیل کرده است. انقلاب اسلامی این ظرفیت را در خود دارد که سطوح مطالعاتی مربوط به دگرگونی‌های اجتماعی را متحول سازد. در این انقلاب، برخلاف دیگر انقلاب‌ها و جنبش‌های اجتماعی، ابعاد مختلف خشونت در پایین‌ترین حد خود قرار داشت. در این پژوهش تلاش می‌گردد، ضمن پرداختن به این سوال که علل هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی چه بود؟ ظرفیت‌های معنایی موجود در آن، عوامل کاهنده و یا فزاینده خشونت را در رادیکالیستی‌ترین حرکت دهه‌های اخیر در ایران شناسایی گردیده و مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. به نظر می‌رسد جایگاه فرهنگ در تحولات انقلاب اسلامی و استفاده بموقع امام خمینی (ره) از الگوها فرهنگی باعث هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی و کاهش سطوح مختلف خشونت گردید. در این راستا، از روش تحلیل گفتمان برای برقراری ارتباط معنا دار میان متغیرهای مستقل و وابسته استفاده شده و تلاش گردیده است تا در چارچوب نظریه مهندسی فرهنگی حضرت آیت الله خامنه‌ای، ضمن شناخت عوامل موثر بر کاهش یا افزایش خشونت، علل هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی و تدوین برنامه‌ای منسجم در بستری امن برای انجام تغییرات اجتماعی ارائه گردد. یافته تحقیق در نتیجه‌گیری بدین شرح است که تمسک به فرهنگ بومی متأثر از الگوهای مذهبی و ملی می‌تواند ضمن فراهم نمودن بستر لازم برای انجام تغییرات و اصلاحات مورد نیاز در ساختارهای نظام سیاسی و اجتماعی، احتمال بروز خشونت را به حداقل کاهش دهد.

واژه‌های کلیدی: هژمونیک، گفتمان، ظرفیت‌های معنایی، مفصل‌بندی، زنجیره هم ارزی.

استناد: شناوری، فرهاد؛ جعفری نژاد، مسعود؛ کاوه پیشقدم، محمد کاظم. (۱۴۰۲). علل هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی (با تاکید بر ظرفیت‌های معناسازی به منظور کنترل رادیکالیسم سیاسی). فصلنامه جامع و سیاست، سال ۱، شماره ۲، شیراز، صص ۱-۱۴.

مقدمه

تاکنون پژوهش‌های متعدد و متنوعی پیرامون انقلاب اسلامی صورت گرفته است، ولی ظرفیت‌های معنا سازی و نقش آن‌ها در هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی کمتر مورد توجه صاحب‌نظران قرار گرفته است. این مسأله از این حیث حائز اهمیت است که امام خمینی (ره) توانست با بهره‌گیری از مفاهیم قرآنی و ارائه آن‌ها در ظرف زمانی انقلاب اسلامی، یکی از فراگیرترین مفصل‌بندی‌های صدهای اخیر در ایران را ایجاد کرده و مولفه‌های حاکم بر رادیکالیسم که شامل تحولات اجتماعی، امنیت اجتماعی و سطوح مختلف خشونت است را به کنترل درآورد و حرکتی را پایه‌گذاری کند که نه تنها ساختارهای داخلی را دگرگون ساخت بلکه منطقه را درنوردید و بر معادلات جهانی تاثیر گذاشت. این دکترین جدید تحت عنوان انقلاب به سبک فرهنگی با آگاهی بخشی به توده‌ها به جهان ارائه گردید و بنیاد آن بر فرهنگ بومی و آموزه‌های دینی قرار گرفت. با توجه به همخوانی الگوهای مطرح شده با متن جامعه، این الگوها خیلی زود مورد توجه عموم قرار گرفت و اتحادی فراگیر را در ایران ایجاد کرد، بگونه‌ای که نه تنها آحاد مردم به همراه احزاب و گروه‌های مخالف رژیم پهلوی، بلکه تعداد قابل توجهی از افراد وابسته به این رژیم نیز الگوهای طرح شده در زنجیره هم ارزی گفتمان انقلاب اسلامی را پذیرفته و چون یدی واحد تحت لوای هژمونی انقلاب اسلامی در مقابل رژیم پهلوی ایستادند.

انتخاب روش و شیوه مواجهه با سیاست‌های اتخاذ شده برای فهم دقیق و درست معنا و محتوای آن‌ها یکی از دغدغه‌های جدی تئوری پردازان و محققان بوده و خواهد بود. در این مقاله با توجه به اینکه شیوه گردآوری مطالب کتابخانه‌ای است، تلاش شده است تا داده‌ها از طریق فیش برداری از کتب و مجلات گردآوری شود و سپس با استفاده از شیوه تاریخی-- توصیفی و با استفاده از روش تحلیل گفتمان، ضمن شرح حوادث موثر بر انقلاب اسلامی و دهه بعد از آن، چرایی هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی در دنیای سکولار مورد بررسی قرار گیرد. چگونگی استفاده از چارچوب نظری و حرکت به سوی پدیده مورد مطالعه در جهت توصیف و تبیین آن‌ها از مهمترین اقدامات در هر پژوهش است. معمولاً رهیافت‌ها متأثر از نیازهای اجتماعی پا به حیات گذاشته و تئوری پردازان بر اساس بوم زیست خود اقدام به نظریه پردازی می‌نمایند. در این راستا و با توجه به جایگاه فرهنگ و میزان اثرگذاری آن‌ها بر رخدادهای اجتماعی، بخصوص در قالب تغییرات اجتماعی، به نظر می‌رسد الگوی مهندسی فرهنگی مد نظر حضرت آیت الله خامنه‌ای بتواند بهترین چارچوب برای این موضوع باشد. در چارچوب این نظریه می‌توان با بهره‌گیری از گذشته تاریخی به نحوی فرهنگ بومی را در حوادث داخلی تبیین نمود. این الگو از آنجا که ملهم از آموزه‌های اصیل اسلامی است، به همین دلیل به هر دو بعد مادی و معنوی زندگی انسان نظر دارد. ایشان در راستای ساماندهی فرهنگی جامعه دینی، موضوع «مهندسی فرهنگی» را مطرح نموده و معتقدند که یکی از مهمترین تکالیف ما در درجه اول مهندسی فرهنگی کشور است؛ یعنی می‌بایست مشخص کنیم که فرهنگ ملی، فرهنگ عمومی و حرکت عظیم درونی و صیورورت بخش و کیفیت بخشی که اسمش فرهنگ است و در درون انسان‌ها و جامعه به وجود می‌آید، چگونه باید باشد؟ فرهنگ هدف کدام است؟ اشکالات و نواقص اش چیست؟ چگونه باید رفع شود؟ فرهنگ موجود کدام است؟ کندی‌ها و معارضاتش کجاست؟

در اینجا، مهندسی فرهنگی به معنای شناخت جایگاه فرهنگ و الگوهای فرهنگ بومی در هندسه معرفتی جامعه ایران است که جهت ایجاد زیرساخت‌ها و ساختارهای لازم برای سامان بخشیدن به نظام اندیشه، تفکرات و نظام رفتاری در سطح فردی و اجتماعی به کار می‌رود. در واقع، مهندسی فرهنگی فرآیندی است در جهت رسیدن به وضعیت مطلوب در آینده که بدون آن امکان تحقق آن وجود ندارد.

یافته‌های تحقیق

مهمترین وظیفه مولف در هر تحقیق، ادبیات مناسب و انتخاب روشی است که بتوان از طریق آن حرکت متغیرها را برای فهم دقیق مسائل و بررسی رفتار بازیگران ترسیم نمود. از طرف دیگر، هم سنخ بودن الگوی سرزمینی و روش بسیار حائز اهمیت است. اگر الگوهای فرهنگی و علقه‌های زیستی دارای تفاوت ماهوی با نظریه باشند، قطعاً مولف با مشکلاتی مواجه خواهد شد. در کتب یا مقالات نویسگانی چون ابراهامیان، همچنین تحلیل گروه‌های مارکسیستی و ... که روند تغییر و تحولات بخصوص در بحبوحه انقلاب اسلامی را مد نظر قرار داده‌اند، بحث انقلاب و یا رویکرد به مبارز خصوصاً در شکل مسلحانه را طرح کرده‌اند ولی در این پژوهش گرایش به رادیکالیسم سیاسی عامل بروز خشونت در کشورها قلمداد شده و انسان را بدین راه رهنمون می‌سازد که رادیکالیسم و خشونت همزاد هستند. در این پژوهش تغییرات اجتماعی برای جامعه بشریت به عنوان پیش فرض تعیین شده و گونه‌های فرهنگی و علقه‌های سیاسی است که سمت و سوی رادیکالیسم را ترسیم می‌کند. در این نگاه دیگر رادیکالیسم سیاسی متغیر مستقل نیست که عامل بروز خشونت و یا ناهنجاری‌ها باشد. بلکه متغیر وابسته است که بر اساس کارکرد عناصر مختلف اجتماعی در راستای منافع اجتماعی و یا در راستای گسترش خشونت در جوامع ایفای نقش می‌کند. روش تحلیل گفتمان ماهیتاً غرب محور است و بر اساس سنت حاکم بر غرب عرف مبناست و این اصل نوعی سیالیت و نسبی‌گرایی را بر رهیافت گفتمان

حاکم می‌سازد. به عنوان مثال، دیدگاه پسا ساختارگرایانه‌ای همچون نظریه تحلیل گفتمان بر آن است که نمی‌توان معنا را بدون ابهام و برای همیشه تثبیت کرد؛ معانی از طریق عرف، مذاکره و مجادله ساخته و تثبیت شده و در نهایت به چالش کشیده می‌شوند و این مسأله به معنای پیوند متن با فرامتن است که گفتمان بر آن تأکید دارد (Jorgensen & Phillips, 2013: 55) بنابراین، استفاده از این رهیافت در جوامع دینی می‌تواند با اشکالاتی مواجه باشد. ولی این مشکل ناشی از فرایندی تاریخی است. توضیحاً اینکه، در ایران هر پژوهشگر با دو دسته از عوامل روبروست:

الف) الگوها و مولفه‌های متأثر از فرهنگ بومی

ب) رسوبات بر جا مانده از دو قرن نفوذ غرب در ایران و القائات تئوری‌های غربی که به اشکال مختلف بازتولید می‌شوند. با توجه به تفاوت ماهوی در این دو دسته از عوامل، پیچیدن نسخه‌ای یکسان می‌تواند مشکلاتی را در پی داشته باشد. در این پژوهش برای عبور از این مشکل در کنار بهره‌گیری از تعاریف مختلف از اندیشمندان غرب چون فوکو، لاکلا و موفه،^۱ تعریفی بر گرفته از مبانی اسلامی طرح گردیده است. در این تعریف به تفاوت اساسی گفتمان در اسلام و لیبرالیسم توجه گردیده و تلاش شده است تعریف ارائه شده تفاوت دو دیدگاه را مد نظر قرار دهد. اسلام با توجه به وجود حقیقتی بنیادین که بر محور توحید می‌چرخد، مبنا گراست. ولی لیبرالیسم اعتقادی به حقیقت بنیادین ندارد. بنابراین، در این دیدگاه هیچگاه مبنایی ثابت وجود ندارد و به همین سبب مفاهیم و مبانی می‌توانند به صورت دائم ایجاد یا تغییر ماهیت دهند. این دائم‌الانحلال بودن متأثر از عدم مبنا گرایی است. در اسلام با وجود اعتقاد به اصلی به نام توحید، مبنا گرا بودن یک اصل است، برخلاف لیبرالیسم که اعتقادی به حقیقت بنیادین ندارد؛ بنابراین ساختار آن دائم در حال انحلال و دائم در حال بازسازی است. این دو روند باعث می‌شود دو شکل از هویت ایجاد شود: یکی مبتنی بر حقیقتی بنیادین و دیگری که بسیار سیال و عرف مبنا می‌باشد. بنابراین می‌توانیم بگوییم که گفتمان یک فضای اسطوره‌ای و معنایی است که از طریق ایجاد فرایندی نشانه شناختی سعی بر شکل دادن به یک صورت‌بندی اجتماعی و ایجاد سلطه معنایی جدیدی دارد. این فضای اسطوره‌ای در لیبرالیسم بر سازوکارهای معنایی عرفی و در اسلام بر بنیاد ساز و کارهای معنایی قدسی استوار است.

ظرفیت‌های معنایی در گفتمان انقلاب اسلامی

حضرت آیت الله خامنه‌ای معتقد است در جامعه اسلامی دائماً باید صبرورت و تحول وجود داشته باشد، تا افراد در تزریقات بیگانه یا رسوبات گذشته، استحاله نشوند (Statements 4/3/1992). این صبرورت نیاز به ظرفیت‌های معنایی دارد که جامعه بتواند متناسب با حرکت تاریخی نیازهای تئوریک خود را برآورده سازد و اینکه، اسیر سیالیت و خشونت مندرج در رادیکالیسم سیاسی نشود. ایران اسلامی از دو منبع عظیم برخوردار است که امام خمینی توانست با بهره‌گیری متناسب از هر کدام در جای خود، زنجیره هم ارزی متناسب با باورهای مردم را ترسیم کند، این دو منبع عبارتند از: ۱- فرهنگ بومی ۲- آموزه‌های دینی.

فرهنگ بومی دارای تاریخی کهن است. در ادبیات کهن فارسی معانی زیادی برای فرهنگ بیان شده است، هرچند با توجه به خصوصیت محدود بودن جوامع در عهد باستان، واژه فرهنگ نیز دارای مفهومی محدود بوده است. البته صبرورت و حرکت در تعاریف ارائه شده از فرهنگ قابل مشاهده است. در خصوص معانی مختلف از فرهنگ در ادبیات فارسی می‌توان گفت که فرهنگ با (گاف فارسی) بر وزن فرهنگ به معنی علم و دانش، عقل، ادب، بزرگی، سنجیدگی، مرکب از فر (پیشاوند) بعلاوه هنگ از ریشه تنگ اوستائی به معنی کشیدن است. فرهنگ و فرهیختن در مفهوم مطابق با edure لاتین به معنی کشش و کشیدن است و نیز به معنی آموزش و تعلیم و تربیت می‌باشد. در پهلوی فرهنگ به معنی مختلفی، از جمله به معنای مادر کیکاووس شاه، درختی که در زمین خوابانیده و از جای دیگر سر بر آورده و همچنین کاریز آب آمده است. همچنین فرهنگ بر وزن شطرنج به معنی علم، فضل، عقل، ادب می‌باشد. ضمناً کتابی را گویند که مشتمل باشد بر لغات فارس (Zooelm, 1994: 41).

همانگونه که مشاهده می‌شود در ادبیات کهن فارسی تعابیر متعددی از فرهنگ ارائه گردیده است ولی باید توجه نمود با وجود سادگی و محدود بودن مفاهیم در این دوران، به فرهنگ به صورت عاملی نگرسته می‌شود که نوعی پویایی را در بطن خود حمل می‌کند چنانکه استاد محمد تقی جعفری چنین عنوان می‌کند که «فرهنگ یعنی به فعل رساندن هر بالقوه‌ای حتی در فارسی داریم، شاخه‌ای را از درخت می‌آوردند و قسمتی از آن را زیر خاک می‌گذاشتند و نهال تازه‌ای درست می‌شد به آن فرهنگ می‌گفتند» (Ja'afari, 1994: 2) و منوچهر محسنی نیز معتقد است که فرهنگ مجموعه‌ای است که نسل به نسل انتقال می‌یابد، عناصر آن بر روی هم انباشته می‌شود، از محلی به محل دیگر نشر

¹ -Michel Foucault

² -Ernesto Laclau

³ -Chantal Mouffe

می‌یابد، دست به‌گزینش می‌زند، می‌تواند ابعاد تخصصی پیدا کند و در برخی پاره فرهنگ‌ها تقسیم می‌شود و بالاخره دستخوش بحران می‌گردد (Mohseni, 1989: 165).

در اندیشه اسلامی عامل فرهنگ جایگاه والایی دارد. امام خمینی در باره فرهنگ معتقد است که «بی شک بالاترین و والاترین عنصری که در موجودیت هر جامعه دخالت اساسی دارد، فرهنگ آن جامعه است. اساساً فرهنگ هر جامعه هویت و موجودیت آن جامعه را تشکیل می‌دهد و با انحراف فرهنگ، هر چند جامعه در بعدهای اقتصادی، سیاسی، صنعتی و نظامی قدرتمند و قوی باشد، ولی [این جامعه] پوچ و پوک و میان تهی است. اگر فرهنگ جامعه‌ای وابسته و مرتزق از فرهنگ مخالف باشد، ناچار دیگر ابعاد آن جامعه به جانب مخالف گرایش پیدا می‌کند و بالاخره در آن مستهلک می‌شود و موجودیت خود را در تمام ابعاد از دست می‌دهد. استقلال و موجودیت هر جامعه از استقلال فرهنگ آن نشأت می‌گیرد، و ساده اندیشی است که گمان شود با وابستگی فرهنگی، استقلال در ابعاد دیگر یا یکی از آن‌ها امکان‌پذیر است» (Imam Khomeini, Vol.15: 243) و شهید مطهری نیز معتقد است که جنبه‌های فرهنگی و معنوی جامعه به منزله روح جامعه است. همانطور که میان جسم و روح تاثیر متقابل هست، میان روح جامعه و اندام آن یعنی میان نهادهای معنوی و نهادهای مادی آن چنین رابطه‌ای برقرار هست. همانطور که سیر تکامل فرد به سوی آزادی و استقلال و حاکمیت بیشتر روح است، سیر تکامل جامعه نیز چنین است. یعنی جامعه انسانی هراندازه متکامل تر شود، حیات فرهنگی استقلال و حاکمیت بیشتری بر حیات مادی آن پیدا می‌کند. انسان آینده حیوانی فرهنگی است، نه اقتصادی ... بنابراین نظریه واقعیت انسانی، هرچند همراه و در تکامل حیوانی و مادی او رخ می‌نماید، به هیچوجه سایه و انعکاس و تابعی از تکامل مادی او نیست. خود واقعیتی است مستقل و تکامل‌یابنده، همانطور که از جنبه‌های مادی او اثر می‌پذیرد، در آن اثر می‌کند. تعیین‌کننده سرنوشت نهایی انسان، سیر تکاملی اصیل فرهنگی او و واقعیت اصیل انسانی او است، نه سیر تکاملی ابزار تولید (Motahhary, No date: 15).

اساساً آموزه‌های دینی در ایران از بالاترین ظرفیت معنایی برخوردار است؛ ولی متأسفانه این ظرفیت کمتر مورد استفاده قرار گرفته است. امام خمینی توانست با بالفعل ساختن قسمتی از این ظرفیت تاریخ ساز شود. خصوصیت اصلی این ظرفیت اتصال آن با نامتناهی است. از نظر امام علی علیه‌السلام انسان کامل به این جهت انسان کامل است که همه ارزش‌های انسانی در او رشد کرده و به حدّ‌اعلای رشد رسیده و هماهنگ رشد کرده است (Motahhary, No date: 28). امیرالمومنین در خطبه ۱۸ نهج البلاغه به عمق ظرفیت معنایی قرآن اشاره و می‌فرماید: «قرآن، ظاهرش زیبا، و باطنش ژرف است. شگفتی‌هایش تمام نمی‌شود و اسرار نهفته آن پایان نمی‌پذیرد و تاریکی‌ها، جز با قرآن برطرف نشود»^۱ و ملاحظه کنید که دنیا و شؤونات آن همان نیست که به نظر می‌رسد، بلکه اشاره به حقیقتی ورأی خود دارد که آن حقیقت نیز دارای حقیقتی دیگر تا اینکه به حقیقه الحقایق منتهی گردد و انسان در پایان سفرهای چهارگانه به درجه‌ای از وجود می‌رسد که ملکوت و حقیقت اشیاء را در درون خود مشاهده خواهد نمود و این اتحاد با مراتب هستی و عوالم عینی است که تأویل و نیل به حقیقت و باطن اشیاء را برای وی ممکن می‌گرداند، چه در نظر ملاحظه‌تأویل اشیاء همان باطن آن‌ها است که جزء ذات انسان گردیده و برای وی منکشف شده است (Bidhendi, 2004: No. 41) و بر همین اساس است که امام خمینی (ره) توانست با تشکیل چرخه تکاملی واژه‌سازی، گفتمان‌سازی و نهادسازی معنایی و مفاهیم مورد نیاز گفتمان انقلاب اسلامی را از درون متون دینی استخراج و آن را با نفوس انسانی پیوند دهد. این وصلت خجسته باعث شد تا همه احساس کنند بعد از قرن‌ها رفتارشان رنگ الهی گرفته است.

علل هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی

در این پژوهش تلاش شده است با استفاده از ساز و کارهای رهیافت تحلیل گفتمان از قبیل «دال مرکزی»، «مفصل‌بندی»، «غیریت‌سازی»^۲ و ... پلی بین متغیرهای مستقل و وابسته ایجاد گردد. ساخت‌های فکری و الگوهای فرهنگی در جامعه ایران با تاریخی وسیع و دینی آکنده از معرفت، دارای ظرفیت‌های گسترده‌ای است، مطمئناً در صورت شناخت کافی از این پتانسیل با یک برنامه‌ریزی صحیح می‌توان از ظرفیت‌های موجود جهت حل معضلات اجتماعی استفاده کرد. لذا، تلاش می‌شود بین ساخت‌های فکری و الگوهای فرهنگی، با چگونگی هژمونیک شدن گفتمان انقلاب اسلامی رابطه معنا داری برقرار گردد. در اینجا ترسیم رابطه متغیرها بسیار مهم است. با توجه به نوع و تعداد متغیرها، باید نقش

^۱ - وَ إِنَّ الْقُرْآنَ ظَاهِرُهُ أَنْبَقُ وَ بَاطِنُهُ عَمِيقُ، لَا تَفْنَى عَجَائِبُهُ وَ لَا تَقْضَى غَرَائِبُهُ وَ لَا تُكْشَفُ الظُّلُمَاتُ إِلَّا بِهِ

^۲ - Nodal point

^۳ - Articulation

^۴ - Alienation

متغیرها در بروز و ظهور حوادث را، آنهم در راستای فرضیه تحقیق، بررسی نمود. در این پژوهش وجود چهار متغیر قابل فرض است که عبارتند از متغیر مستقل، متغیر وابسته، متغیر تعدیل‌کننده و متغیر مداخله‌گر نقش آنه در کاهش خشونت را چنین می‌توان طرح کرد:

الف - عوامل فرهنگی متأثر از آموزه‌های دینی و فرهنگ سنتی به عنوان متغیر مستقل

ب - کاهش خشونت‌ها به عنوان متغیر وابسته

ج - عرصه بین‌الملل به عنوان متغیر تعدیل‌کننده

د - تئوری‌های وارداتی به عنوان متغیر مداخله‌گر

همچنین، تلاش شده است ضمن تشریح نقش دال مرکزی در ایجاد وحدت اجتماعی متأثر از پیام‌های دینی و ایجاد هژمونی گفتمانی، اثر گونه‌های فرهنگی در هدایت تغییرات، کنترل رادیکالیسم و کاهش خشونت نیز بررسی شود.

انقلاب اسلامی، رادیکالترین حرکت اجتماعی در قرون اخیر را در ایران، منطقه و شاید جهان شکل داد. در اینجا رادیکال به معنی رسیدن به ریشه لغت است. این لغت از انگلیسی میانه و ریشه فرانسوی دارد و از لغت radic یا radix به معنی ریشه، اساسی و پایه است و radicalism اصلی است که کاملاً ریشه است و دگرگونی کامل را طلب می‌کند (webster dictionary). همچنین بر اساس فرهنگ لغت آکسفورد، رادیکالیسم از ریشه بنیادین و اساسی و شخص یا اشخاصی را شامل می‌شود که طرفدار اصلاحات بنیادین و اساسی است و رادیکالیسم اعتقاد و باورهای است که مربوط به تحول بنیادین، اساسی و ریشه‌ای است (lerner dictionary).

برخی از مولفه‌های نظری و عملی در گفتمان مبارزاتی امام خمینی باعث شد تا این حرکت گسترده که تمامی ساختارهای سیاسی-اجتماعی را تحت تأثیر قرار داده بود، با کمترین خشونت به ثمر رسد. ابتدا بهتر است نگاهی هر چند کوتاه به محیط پیرامونی و نوع مفصل‌بندی گفتمانی امام خمینی افکنده شود تا درک بهتری از راز هژمونیک شدن گفتمان امام خمینی و سقوط گفتمان شووینیسیم (ناسیونالیسم) در دوره پهلوی بیابیم. برآستی مهندسی فرهنگی در مفصل‌بندی گفتمان انقلاب اسلامی بوسیله امام خمینی چگونه با بکارگیری کمترین میزان خشونت، رژیم را خلع سلاح کرد؟

ابتدا بهتر است نگاهی به زمانه بیفکنیم و ببینیم امام خمینی در کدام محیط و با چه ویژگی‌هایی حرکت خود را آغاز کرد. به اعتقاد جلال آل احمد، زمانه در آن عصر، زمانه‌ای بود که در آن همه آرمان‌ها نابود می‌شد تا راه برای ماشینی شدن کور باز شود. به اعتقاد وی دو دشمن ایدئولوژیک، یعنی آمریکا و شوروی با تمایلاتی مشترک در زمینه توسعه صنعت و تجارت امن با یکدیگر همکاری می‌کردند. یعنی، همه آن ایسم‌ها و ایدئولوژی‌ها راه‌هایی به عرش‌های ماشینی بودند. صنعت شوروی به همان اندازه صنعت سرمایه داری، آزمند است. شوروی دیگر رهبر انقلاب جهانی نیست. آل احمد معتقد است باید در مقابل این ماشینی شدن ایستاد. تنها عامل دفاع، فرهنگ اصیل اسلامی است. به نظر آل احمد، روحانیت به لحاظ تاریخی، آخرین برج و باروی مقاومت در قبال فرهنگ غرب است (Mirsepasi, 2010: 181). در سخنان آل احمد دو جریان خود‌نمایی می‌کند: اول، مردمانی که همه آرمان‌هایش به ویرانی‌های گراییده و چرخ‌های مدرنیته‌ای که هر روز نسبت به قبل بیشتر بر سنت‌های فرهنگ بومی چنگ انداخته و حریم‌های عمومی و خصوصی مردم را نابود می‌کند و این روند نگرانی‌هایی را در اذهان ایجاد کرده است و دوم، خلقی که از همه ایسم‌ها خسته شده و تنها یک سنگر را فتح نشده می‌انگارد و به آن دل خوش کرده است. در این محیط، امام خمینی از درون تنها برج و باروی مانده از ده‌ها قرن مقاومت، سربرافراشت. وی برخلاف الگوی گفتمان در غرب که تلاش می‌کند هویت خود را در غیریت‌سازی از بیگانه بسازد، اولین مخاطبانش را جامعه اسلامی قرار داد، و در واکنش به تصویب معاهده کاپیتولاسیون^۳ یا همان حق قضاوت کنسولی، پس از ذکر شریف «انا لله و انا الیه راجعون»، فرمود:

"قلب من در فشار است. ایران دیگر عید ندارد، عید ایران را عزا کردند، ما را فروختند، استقلال ما را فروختند. ای ارتش ایران! من اعلام خطر می‌کنم. ای سیاسیون ایران! من اعلام خطر می‌کنم. ای بازرگانان ایران! من اعلام خطر می‌کنم. ای علمای ایران! ای مراجع اسلام! من اعلام خطر می‌کنم. والله گناهکار است کسی که داد نزند، والله مرتکب کبیره است کسی که فریاد نکند. ای سران اسلام به داد اسلام برسید. ای علمای نجف به داد اسلام برسید" (Imam Khomeini, Vol. 1: 451).

امام خمینی در ادامه تلاش کرد با استفاده از هستی‌شناسی صدرایی، از درون کتاب تکوین (عالم وجودی)، کتاب تدوین (قرآن کریم) و کتاب نفس (انسان کامل)، متونی را استخراج کند و با پیوند این عناصر با تاریخ سراسر مبارزه شیعه، چیدمان مفصل‌بندی گفتمان انقلاب اسلامی را شکل دهد. در اینجا وحدانیت، عدالت و مبارزه با ظلم که در آموزه قرآنی بر علیه استکبار چهره‌نمایی نمود، از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود. از

^۱ Chauvinism (به فرانسوی) نوعی میهن پرستی افراطی و ستیزه جو توأم با یک ایمان کور به برتری و شکوه ملی است.

^۲ Nationalism (به فرانسوی) نوعی ملی‌گرایی است که هدف آن ارتقای منافع یک ملت عنوان می‌شود.

^۳ - Captulation

طرف دیگر، حاکمیت 57 ساله گفتمان ناسیونالیسم آمرانه که مبتنی بر نوسازی وابسته به غرب بود، تلاش مفرطی داشت تا هرچه بیشتر حوزه خود را گسترش دهد، ولی گویا تاریخش به پایان رسیده بود. میشل فوکو که در بحبوحه انقلاب، چندی در ایران حضور داشت و از نزدیک شاهد رخدادهای انقلاب بود و در برخی موارد بهتر از دیگر شرق شناسان توانسته است ابعاد معنوی و سیاسی انقلاب اسلامی را تشریح کند، انقلاب ایران را از زاویه مباحث مدرنیزاسیون تحلیل می‌کند و معتقد است انقلاب ایران یک نه همگانی به نوسازی و مدرنیسم است. وی می‌گوید:

«احساس کردم که در رویدادهای اخیر، عقب مانده‌ترین گروه‌های جامعه نیستند که در برابر نوعی نوسازی بی‌رحم، به گذشته روی می‌آورند، بلکه تمامی یک جامعه و یک فرهنگ است که به نوسازی، که در عین حال کهنه پرستی است، «نه» می‌گوید. بدبختی شاه این است که با این کهنه پرستی، هم دست شده است. گناه او این است که می‌خواهد به زور فساد و استبداد، این پاره گذشته را در زمانی که دیگر خریداری ندارد، حفظ کند. آری نوسازی به عنوان پروژه سیاسی و به عنوان اساس دگرگون‌سازی جامعه در ایران به گذشته تعلق دارد... امروز در ایران، خود نوسازی است که سربار است. هدف رضا شاه از غضب تاج و تخت سه چیز بود: مملی‌گرایی، لائیسیتیه و نوسازی؛ اما پهلوی‌ها هیچ‌گاه نتوانستند به دو هدف اول برسند. کار ملی‌گرایی و لائیسیتیه هم بسیار دشوار بود؛ زیرا در واقع این مذهب شیعه بود که بنیاد اساسی آگاهی ملی را می‌ساخت. پس تمنا می‌کنم که این قدر در اروپا از شیرین کامی‌ها و شوربختی‌های حاکم متحددی که از سر کشور کهن سالش هم زیاد است، حرف ننزید. در ایران آن که کهن سال است، خود شاه است. او پنجاه سال، صد سال دیر آمده است. امروز کهنه پرستی، پروژه نوسازی شاه، ارتش استبدادی او و نظام فاسد اوست. کهنه پرستی خود رژیم است» (Foucault, 1999: 19-21).

امام خمینی (ره) معتقد بود در تاریخ معاصر ایران، عوامل درونی یعنی روشنفکران غیرمذهبی، در برابر هجوم فرهنگی غرب خود را باخته‌اند و به دشمنان خارجی اسلام و ایران کمک فراوانی کرده‌اند. وی مفهوم خودباختگی آل احمد را برای توصیف ایرانیانی که اصالت خود را از دست داده‌اند در گفتمان خود گنجانید. از نظر امام (ره)، سبب این خودباختگی و بی‌اصالتی جدایی دیانت از سیاست بود که در مراحل اولیه اسلام آغاز شد و با وسایل استعمارگران تا آن زمان ادامه یافت (Imam Khomeini, 2012: 23). ایشان، همچون گفتمان چپ، مبارزه با امپریالیسم را در همین جهت تلاشی معقول برای رهایی و استقلال می‌دانست، اما با این تفاوت که در گفتمان امام خمینی این استکبار بود که جای امپریالیسم را گرفته بود. بنیانگذار جمهوری اسلامی ایران در آغاز بر انگاره بیداری به عنوان عامل اصلی آگاهی سیاسی تأکید می‌کرد، یعنی همان چیزی که گفتمان چپ آنرا خودآگاهی می‌خواند، خودآگاهی سیاسی از نظر او وسیله‌ای برای دستیابی به عمل بود. ایشان به دفعات تأکید می‌کرد که رسالت پیامبران نه صرفاً بیان احکام، بلکه عملی ساختن احکام است (Vahdat, 2004: 236). بدینسان، درجایی که چپ‌ها، مذهب را عامل واپسگرایانه برای انجام عمل انقلابی می‌دانستند و عامل تخدیر توده‌ها می‌دانستند، درست در نقطه مقابل آن، امام خمینی (ره) توانست تفسیری به دست دهد که طبق آن می‌توان با داشتن الگوی فکری و مذهبی، انقلابی هم بود. فوکو در این خصوص چنین اظهار می‌دارد که همیشه از مارکس و افیون توده‌ها نقل قول می‌آورند؛ اما جمله‌ای که درست پیش از آن جمله وجود دارد و هرگز نقل نمی‌شود، این است که می‌گوید: «مذهب روح یک جهان بی‌روح است، پس باید گفت که اسلام در سال 1357 افیون مردم نبوده است، دقیقاً از آنرو که روح یک جهان بی‌روح بوده است» (Foucault, 2012: 61).

در این کشاکش تاریخی، امام خمینی (ره) توحید را دال مرکزی گفتمان انقلاب اسلامی قرار داد تا بر اساس آیه شریفه «وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا»^۲ یک محور وحدت بخش بنا نماید. در اندیشه فردی که به نظریه ولایت فقیه جامه عمل پوشانید، دال مرکزی توحید سنگ بنای وحدت را در گسترده‌ترین شکل در جامعه فراهم می‌سازد و این دال با توجه به اندیشه یکتاپرستی ایرانیان در طول تاریخ، پلی بود که می‌توانست در اذهان عمومی پیوستگی ذهنی ایجاد کرده و بستر را برای گام نهادن در راه پیش رو هموار سازد. در قدم بعد، امام خمینی می‌بایست برای معنادار کردن وحدت، به نظم توجه می‌کرد. در این راستا، سه مرحله از نظم مد نظر قرار گرفت: نظم مذهبی، نظم اجتماعی و نظم سیاسی. در این سه نظم با تمسک به الگوی صدرایی رابطه انسان با خدا و دیگر انسان‌ها طرح گردید تا ضمن ورود به نظم اجتماعی و نظم سیاسی این شائبه نیز در اذهان از بین برود که اسلام تنها به رابطه انسان با خدا بسنده ندارد و برای حرکت انسان بر زمین و ارتباط با دیگر هموعان نه تنها علاقمند است بلکه برنامه دارد؛ ضمن اینکه در هر مرحله، گفتمانی جدید با دال‌های جدید در امتداد گفتمان اسلامی با دال مرکزی توحید، ارائه می‌گردید. امام خمینی (ره) برای حرکت متعالی خود برای پیوند میان نظم مذهبی با نظم‌های اجتماعی و سیاسی دال‌های عدالت، ظلم ستیزی، آزادگی و ..... را در مفصل‌بندی گفتمانی انقلاب اسلامی قرار داد. ضمناً با نشر آیاتی چون «أمرهم شورى بينهم»^۳، «وَشَاوِرْهُمْ فِي

^۱ -Modernization

^۲ - به رشته (دین) خدا چنگ زبید و به راههای متفرق نروید (آل عمران/۱۰۳)

^۳ - امورشان در بینشان به مشورت صورت می‌گیرد (شوری/۳۸)

الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ»؛ «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ»^۱ و «فَبَشِّرْ عِبَادِ، الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ»^۲ در یک نبرد معنایی به ستیز با لیبرال دموکراسی پرداخت و عنوان کرد که اسلام همواره پاسخگوی نیازهای متنوع در هر عصر و زمانی است و اینکه دموکراسی واقعی فقط در اسلام یافت می‌شود و در مصاحبه با اوربانا فالاجی^۳ نویسنده و خبرنگار ایتالیایی، در پاسخ به اینکه چرا لفظ «دموکراتیک» از عنوان «جمهوری اسلامی» حذف شده است، می‌گوید:

«این کلمه دموکراسی که پیش شما اینقدر عزیز است، یک مفهوم مبینی ندارد؛ ارسطو یک جور معنی کرده، شوروی یک جور معنی کرده، سرمایه دارها یک جور معنی کرده‌اند و ما در قانون اساسی مان نمی‌توانیم یک لفظ مبهمی که هر کس برای خودش یک معنی کرده است، آن را بگذاریم» (Imam Khomeini, VOL. 10: 95).

با توجه به برداشت‌هایی که می‌توان از اسلام، شیعه و انقلاب اسلامی داشت، مراحل سه‌گانه‌ای را در امتداد با سه نظم مذهبی، اجتماعی و سیاسی می‌توان ترسیم نمود:

الف - گفتمان اسلامی با دال مرکزی توحید

ب - گفتمان شیعی با دال مرکزی امامت و عدالت

ج - گفتمان انقلاب اسلامی با دال مرکزی ولایت فقیه

در فرهنگ امام خمینی حوزه «گفتمان‌گویی» با مفهوم ارائه شده بوسیله تئوری پردازان غربی متفاوت است. در مفهوم غربی حوزه گفتمان‌گویی بوسیله تثبیت معنای یک نشانه در درون یک گفتمان از طریق طرد دیگر معانی احتمالی آن نشانه صورت می‌گیرد. از این رو یک گفتمان باعث تقلیل معانی احتمالی می‌شود. گفتمان تلاش می‌کند تا از لغزش معنایی نشانه‌ها جلوگیری کند و آن‌ها را در یک نظام معنایی یک دست به دام ببندد. معانی احتمالی نشانه‌ها را که در گفتمان طرد می‌شوند حوزه گفتمان‌گویی می‌نامند (Laclau & Mouffe: 1985: 111). حوزه گفتمان‌گویی در واقع معانی است که از یک حوزه گفتمان سر ریز می‌شوند، یعنی معانی که یک نشانه در گفتمان دیگری دارد یا داشته است ولی از گفتمان مورد نظر حذف می‌شود تا یک دستی معنایی در آن گفتمان حاصل شود. بنابر این، هر چیزی که از یک گفتمان حذف می‌شود و یا خارج از آن است، در حوزه گفتمان‌گویی قرار دارد (Jorgensen & Phillips, 2002: 28).

حوزه گفتمان‌گویی به شکلی که در مفهوم لاکلا و موفه طرح شد، با روح اسلام سازگار نمی‌باشد. شاید دلیلش آن است که انسان غربی در حرکتی افقی بر روی زمین، در تلاش است تا توأمان بر سایر انسان‌ها و طبیعت مسلط شود. ولی انسان در اسلام حرکتی عمودی را طی خواهد کرد تا به معبود برسد. در این طی طریق، هیچ دالی نمی‌تواند از گفتمان اسلامی جدا شده و به حوزه گفتمان‌گویی سرازیر شود. چرا که همه مفاهیم بر اساس کتاب تکوین (عالم وجودی)، تدوین (قرآن کریم) و نفس (انسان کامل) برای حرکت در سیرالی الله تدوین گردیده، و هر دال نقش ریسمان الهی را ایفا می‌کند که چنگ زدن به آن نجات بخش است و افراد و جوامع در یک سلسله مراتب ایمانی از این دال بهره می‌برند و هر شخص یا اجتماعی با استفاده از دال‌های متنوع‌تر، بهتر و بیشتر می‌تواند راه قرب الهی را طی کند، مانند شخصی که علاوه بر دال عدالت و رزق، به دال جهاد در راه خدا و یا دال سخاوت نیز اقدام می‌کند. به همین سبب، عدم استفاده از هر دال، غفلتی است از سوی انسان و مانعی است برای رسیدن به معبود. در اینجا «اتحاد شخص با هر مرتبه از هستی، موجب تحقق عینی آن مرتبه از هستی در درون او و نهایت انکشاف آن مرتبه از هستی برای وی خواهد شد» (Bidheni, 2004: Mofid's Letter). امام خمینی (ره) بر همین اساس و با استفاده از حکمت متعالیه این سیر سعودی را ترسیم کرد. وی در این مرحله از انقلاب دال عدالت و آزادی که در جامعه مهجور مانده بود را در مفصل‌بندی گفتمان انقلاب اسلامی قرار داد و در کنار آن در «زنجیره هم ارزی» حمایت از مستضعفین، برابری و برادری و انقلاب به سبک فرهنگی با تاکید بر آگاه‌سازی توده‌ها را قرار داد. با این چیدمان، امام (ره) ضمن محروم کردن رژیم پهلوی از ابزار اصلی خود یعنی نیروهای نظامی برای استفاده از ابزار خشونت، دیگر گفتمان‌ها را به قبول هژمونی گفتمان اسلامی ترغیب کرد. امام (ره) در اینجا قدرت اسلام را به رخ رقبا کشید. در اینجا قدرت طبق نظر لاکلا و موفه، عبارت است از قدرت تعریف کردن و تحمیل این تعریف در برابر هر آنچه آن را نفی می‌نماید (Nash, 2011: 49) امام خمینی (ره) توانست با ارائه تعاریف جدید از مفاهیم مندرج در مفصل‌بندی و زنجیره هم ارزی گفتمان انقلاب اسلامی این تعاریف را جانشین تعاریف گفتمان‌های لیبرالیسم ملی گرا و سوسیالیسم نماید. عناصری چون توحید، برادری، مساوات، استقلال، آزادی، مبارزه

^۱ - با آنها مشورت نما، لیکن آنچه تصمیم گرفتی با توکل به خدا انجام ده (آل عمران/۵۹)

^۲ - در دین هیچ اجباری نیست و راه از بیراهه بخوبی آشکار شده است (بقره/۲۵۶)

^۳ - پس بشارت ده به آن بندگان من که به سخن گوش فرامی‌دهند و بهترین آن را پیروی می‌کنند (زمر/۱۷)

^۴ - Oriana Fallaci

^۵ - Field of discursivity

^۶ - Chain of equivalence

با استکبار، امت واحده و حمایت از مستضعفین خیلی زود قلوب توده‌ها را متوجه خود ساخت و این فرصتی بود برای امام تا با خارج کردن دال گفتمان چپ، که بر محور مبارزه با امپریالیسم به شیوه جنگ مسلحانه بود، را کنارزده و مبارزه با استکبار از طریق مبارزه فرهنگی با آگاه‌سازی ذهن عموم را جانشین کند، ضمناً گروه‌های کمونیستی نیز به این باور رسیده بودند که توان جذب توده‌های مردم را ندارند و مترصد آن بودند تا شاید بتوانند با استفاده از تاکتیک‌های لنین در انقلاب روسیه، یعنی متوسل شدن به شورش‌های نظامی، قدرت را در دست گیرند.

گفتمان لیبرالیسم ملی‌گرا که دال مرکزی خود را آزادی قرار داده بود و در مفصل‌بندی گفتمانی خود برای قانون اساسی جایگاه ویژه‌ای قائل بود، اعتقاد داشت که رژیم پهلوی در چارچوب نظام مشروطه حرکت نمی‌کند و اعتنایی به قانون اساسی ندارد. زمانی که امام خمینی (ره) از اسلام سیاسی به عنوان یکی از اجزای گفتمانی خود یاد کرد و بحث آزادی را در زنجیره هم‌ارزی خود قرار داد، همچنین با استفاده از آیه «امرهم شورا بینهم» بحث مشارکت و از آیه «لا اکراه فی الدین» بحث آزادی، و همچنین از دیگر آیات و روایات بحث‌های برابری و برادری را ارائه کرد و این دال‌ها را در مفصل‌بندی گفتمان انقلاب اسلامی قرار داد، ملی‌گراها خلع سلاح شدند. آن‌ها با توجه به گرایش توده‌های مردم به امام خمینی و برای ممانعت از طرد شدن در اجتماع، چاره‌ای جز پذیرش گفتمان اسلامی را نداشتند. آن‌ها گمان نمی‌بردند با سقوط حکومت پهلوی، نظامی بر اساس الگوهای دین اسلام در کشور مستقر شود. به زعم ایشان نیروهای مذهبی خالی از ظرفیت حکومت‌داری بودند.

از منظر تحلیل گفتمان لاکلا و موفه، اسلام سیاسی شیعه توانست با ایجاد شبکه‌ای از معانی، به تعریف، تبیین و مرکزیت‌یابی هویت دینی در فرایند انقلاب نایل شود و ضمن تحدید حصرهای گفتمانی، ایدئولوژی هویت‌ساز رقیب را به حاشیه براند (Nazari, 2008: 150). بدین سان امام خمینی توانست با تشکیل امت واحده هژمونی گفتمانی خود را در سرتاسر کشور گسترش دهد. در اینجا فرهنگ بومی به عنوان متغیر مستقل با تحت‌تأثیر قرار دادن دیگر الگوها ایفاگر نقش عمده‌ای در هدایت رادیکالیسم و کاهش سطوح مختلف خشونت در جامعه بود. علاوه بر متغیر مستقل، نمی‌توان از نقش عرصه بین‌الملل به عنوان متغیر مداخله‌گر غافل بود. بررسی حوادث نشان می‌دهد علاوه بر مسائل داخلی، محیط بین‌الملل نیز در کاهش خشونت‌ها موثر بوده است. البته در اینجا نقش امام خمینی به عنوان حکیمی آگاه از مناسبات بین‌الملل و نقش ایشان در استفاده بهینه از آن حائز اهمیت است. متغیر مداخله‌گر، متغیری است که از زمانی که متغیرهای مستقل شروع به تأثیرگذاری بر متغیر وابسته می‌کنند و تا زمان این تأثیرگذاری، ظاهر می‌شود. بنابراین، نوعی حالت موقت یا بعد زمانی برای متغیر مداخله‌گر وجود دارد. متغیر مداخله‌گر به عنوان تابعی از متغیر مستقل که در هر وضعیتی عمل می‌کند، آشکار و ظاهر می‌گردد و به مفهوم‌سازی و تشریح تأثیر متغیر مستقل بر متغیر وابسته کمک می‌کند (Educational House of statistics and research method, 2015).

در بحبوحه انقلاب و در زمانی که انقلاب داشت به سرانجام خود نزدیک می‌شد. سران کشورهای آمریکا، انگلیس، آلمان و فرانسه در 14 دی 1357 در جزیره گوادالوپ گرد هم جمع شدند تا در مورد انقلاب ایران و امکان سوء استفاده روس‌ها از بروز هرج و مرج در ایران بحث و مذاکره کنند. پروفیسور باری‌روبین، محقق معروف آمریکایی، در خصوص کنفرانس مذکور و تصمیمات آن می‌نویسد:

«رهبران سه کشور اروپایی موافق بودند که کار شاه دیگر تمام شده است. سخنانی که ژیسکاردستن بعد از همه ایراد کرد، مخصوصاً درباره این نکته خیلی قوی بود. او گفت اگر شاه بماند ایران دچار جنگی داخلی خواهد شد. مردم زیادی کشته خواهند شد و کمونیست‌ها نفوذ فوق‌العاده زیادی به دست خواهند آورد. نهایتاً مستشاران نظامی آمریکایی حاضر در صحنه در زد و خورد‌ها درگیر می‌شوند و این امر ممکن است زمینه دخالت روس‌ها را فراهم سازد. او در ادامه گفت آنچه اروپا احتیاج دارد، نفت ایران و ثبات منطقه است» (Yazdi, 1989: 96-97).

در پی این گفتگوها سران قدرت‌ها به این نتیجه رسیدند که امام خمینی نقشی کلیدی در کنترل ناآرامی‌ها دارد و چون امام در فرانسه بسر می‌برد، ماموریت به ژیسگاردستن رئیس جمهور وقت فرانسه داده شد تا با فرستادن نماینده‌ای با امام وارد گفتگو شود. از طرف فرانسه دو نفر مامور شدند تا با امام خمینی مذاکره کنند. این دو نفر خدمت رسیدند و به امام گفتند که آقای کارتر پیام رسانده که اوضاع ایران بسیار خطرناک و بحرانی است و منطقه هم منطقه حساسی است و شرایط هم شدیداً به سمت بحران پیش می‌رود و صلاح کشور و صلاح روند سیاسی و دموکراتیزه نمودن کشور این است که شما خودتان از دولت بختیار حمایت کنید و به افرادتان هم سفارش کنید که این چنین عمل کنند تا اوضاع آرام شود. تا پس از مدتی با سیستم انتخابات یا چیز دیگری در نهایت تکلیف حکومت در ایران معلوم شود و گرنه امکان دارد که ارتش دیگر نتواند تاب بیاورد و مجبور به دخالت شود و دخالتی هم که ارتش نماید منجر به خونریزی وسیع می‌شود. پس از دادن این پیام، امام چنین پاسخ داد:

«من از آقای کارتر تعجب می‌کنم که یک آدم دموکرات که در یک کشور دموکرات دارد حکومت می‌کند باید به قانون پایبند باشد و اگر ایشان دموکرات هستند و پایبند قانون، چرا از ما مطالبه می‌کند که خلاف قانون عمل کنیم؟ ایشان مگر اطلاع ندارند که سلطنت شاه در ایران غیر قانونی است و مگر نمی‌دانند که بختیار که شاه او را به نخست‌وزیری منصوب نموده است به همین دلیل پست و سمتش غیر قانونی است و او

توسط مجلسی رأی اعتماد گرفته است که آن مجلس هم اساساً غیر قانونی است... ایشان در ادامه گفتند که علاوه بر موارد ذکر شده آقای کارتر دارند ما را با سرنیزه تهدید می‌کنند. ما یک عمر است که زیر سرنیزه زندگی کرده‌ایم و ایشان اگر نگران ارتش ایران هستند، من به ایشان چنین توصیه می‌کنم که دست از ارتش ایران بردارند. اگر ارتش ایران احساس کند که دولت‌های خارجی پشت سرش نیست، اصلاً جرأت نمی‌کند که روبروی ملت ایران بایستد. از طرفی، بدنه ارتش ایران مسلمان است و سرباز این آب و خاک؛ هرگز رو در روی برادران و خواهران خویش نمی‌ایستد. بنابراین بهتر است ایشان در امور دخالت نکنند... ان‌شاءالله به زودی حکومت اسلامی در ایران سرکار می‌آید. (Tabatabaei, 1999: 7).

سخنان امام موحی از تردید در گروه تصمیم‌گیران داخلی و خارجی ایجاد کرد. در این زمان امام توانست با گسترش هژمونی گفتمانی خود علاوه بر بی طرف‌سازی قشر زیادی از نظامیان، گروهی را نیز تحت هژمونی گفتمانی خود در آورد. کار به آنجا رسید که در 19 بهمن 1357 (1979/2/8) تعداد زیادی از همافران و افسران نیروی هوایی در مقابل امام رژه رفتند. اینجا بود که همگان دریافتند که کار رژیم پهلوی تمام است و رژیم پهلوی با کمترین مقاومت سقوط کرد، چرا که دیگر کسی برای رژیم باقی نمانده بود که در مقابل خیل عظیم مردم مقاومت کند. در این پژوهش تلاش شده با استفاده از ساز و کارهای رهیافت گفتمان از قبیل دال مرکزی، مفصل‌بندی، غیریت‌سازی و... پلی بین متغیرهای مستقل و وابسته ایجاد گردد. ساخت‌های فکری و الگوهای فرهنگی در جامعه ایران با تاریخی وسیع و دینی آکنده از معرفت، دارای ظرفیت‌های گسترده‌ای است؛ مطمئناً در صورت شناخت کافی از این پتانسیل با یک برنامه‌ریزی صحیح می‌توان از ظرفیت‌های موجود جهت حل معضلات اجتماعی استفاده کرد. در این پژوهش تلاش گردید بین ساخت‌های فکری و الگوهای فرهنگی و رادیکالیسم سیاسی رابطه معنا داری برقرار شود.

در اینجا ترسیم رابطه متغیرها بسیار مهم است. همچنانکه قبلاً ذکر آن رفت، اگر به چهار نوع متغیر قائل باشیم، یعنی متغیر مستقل، متغیر وابسته، متغیر تعدیل‌کننده و متغیر مداخله‌گر، برخی ویژگی‌ها در الگوهای فرهنگی متأثر از فرهنگ بومی مانند وحدت، برادری، برابری، مهربانی بایکدیگر و... به عنوان متغیر مستقل تاثیر معناداری بر متغیر وابسته یعنی کنترل رادیکالیسم، کاهش خشونت‌ها و قرار دادن تغییرات در بستری مناسب در ایران می‌گذارد. این تاثیرگذاری باعث می‌شود، در انقلاب اسلامی با وجود گستره تغییرات و رژیمی تا بن دندان مسلح و حمایت همه جانبه استکبار جهانی از رژیم پهلوی، پیروزی انقلاب اسلامی با کمترین سطح از خشونت اتفاق بیافتد. برخی معتقدند متغیر عرصه بین الملل نیز در کاهش خشونت بی تاثیر نبود، چون آمریکایی‌ها هراس داشتند در صورت گسترش خشونت‌ها در ایران، روس‌ها با استفاده از مفاد قرار داد مودت 1921 وارد ایران شوند. به همین سبب پروژه کودتا را خیلی محافظه کارانه پیش بردند و همچنانکه قبلاً اشاره گردید، در این شرایط بود که امام خمینی ضمن تفوق بر مناسبات عرصه بین‌الملل، از آن بهره گرفت و دشمن را خلع سلاح کرد. در اینجا توجه به متغیر عرصه بین‌الملل و نقش امام خمینی در استفاده بهینه از آن، به عنوان متغیر مداخله‌گر قابل اعتناست.

نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادها

انقلاب اسلامی فراگیرترین و رادیکالترین حرکت اجتماعی را در قرون اخیر در ایران شکل داد. برخی از مولفه‌های نظری و عملی در گفتمان مبارزاتی امام خمینی باعث شد تا این حرکت گسترده که تمامی ساختارهای سیاسی - اجتماعی را تحت تاثیر قرار داد، حاکمیت ۵۷ ساله گفتمان ناسیونالیسم آمرانه که مبتنی بر نوسازی وابسته به غرب بود و تلاش مفرطی داشت تا هرچه بیشتر حوزه خود را گسترش دهد را به راحت‌ترین شکل از صحنه هستی پاک کند. ظرفیت معنایی انقلاب باعث شد تا با وجود فراگیری، انقلاب اسلامی با حداقل خشونت پیروز شود. متأسفانه، گسترش جناح‌بندی‌ها و بازی‌های قدرت بر اساس مولفه‌های غربی باعث شده است، به ظرفیت‌های معنایی گفتمان انقلاب اسلامی کمتر توجه شود. امام خمینی در مصاحبه‌ای که با محمد حسنین هیکل، نویسنده و روزنامه‌نگار معروف مصری در نوفل لوشاتو، راجع به بیان ویژگی‌ها و علل اساسی شکل‌گیری انقلاب اسلامی و ضرورت تلاش اندیشمندان در تبیین انقلاب اسلامی، در پاسخ به این سوال که چه شخصیت‌هایی غیر از رسول اکرم (ص) و امام علی (ع) و کدام کتاب‌ها، به جز قرآن، شما را تحت تاثیر قرار داده‌اند، چنین عنوان کرد که «شاید بتوان گفت: در فلسفه: ملاصدرا، از کتب اخبار: کافی، از فقه: جواهر» (Khomeini, Vol. 5: 271). در اینجا امام خمینی توانست با استفاده از دال‌های مورد نیاز خود از کتاب تکوین (عالم وجودی) و کتاب تدوین (قرآن کریم) و کتاب نفس (انسان کامل) و با ایجاد چرخه تکاملی واژه‌سازی و مفهوم پردازی، معماری گفتمان انقلاب اسلامی را پایه‌ریزی کند. این می‌رساند که آموزه‌های دینی و فرهنگ عمومی در ایران دارای پتانسیل‌هایی است که در صورتی از بالقوه به بالفعل تبدیل شود نه تنها نیازهای معنوی بلکه نیازهای مادی جامعه را بر طرف می‌سازد. ضمناً بستری فراهم می‌شود تا حرکت اجتماعی برای سیوریت اجتماعی و بروز تغییر و تحولات فراهم گردد و جامعه بتواند به اهداف تعیین شده حضرت آیت الله خامنه‌ای، یعنی انقلاب اسلامی، نظام اسلامی، دولت اسلامی، جامعه اسلامی و تمدن اسلامی دست یابد.

References

1. Bidhendi, M. (2004). Reviewing and analyzing the semantics of interpretation and its epistemological validity in Mulla Sadra's thought. *Nameh – e – Mofid*, 41.
2. Educational House of Statistics and Research Method. (2015). *Variable and its types*.
3. Foucault, M. (1999). *What dreams do Iranians have in their heads?* (H. Masoumi Hamadani, Trans.). Tehran: Hermas publication.
4. Foucault, M. (2012). *Iran, the soul of the soulless world*. (N. Sarkhosh & A. Jahandideh, Trans.). Tehran: Ney publication.
5. Imam Khomeini. (1982). *Sahifeh-e-Noor*, Vol. 1. Tehran: Ershad Publication.
6. Imam Khomeini. (1982). *Sahifeh-e-Noor*, Vol. 10. Tehran: Ershad publication.
7. Imam Khomeini. *Sahifeh-e-Noor*, Vol. 15. Tehran: Ershad publication.
8. Jafari, M. T. (1994). The unity of the Hozeh and The university. *Naba*, 14(1), January-February.
9. Jorgensen, M., & Phillips, L. (2013). *Theory and Method in Discourse Analysis* (H. Jalili, Trans.). Ney publication.
10. Mirsepasi, A. (2010). *A Reflection on Iranian Modernity*. Tehran: Moaser publication.
11. Mohseni, M. (1989). *Introduction to Sociology*. Tehran: Eshragh publication.
12. Motahhari, M. (No date). *Qom*. (First Ed.) Sadra publication.
13. Motahhari, M. (No date). *Qom*. Sadra publication.
14. Nash, K. (2001). *Contemporary Political Sociology* (M. Delforouz, Trans.). Tehran: Kavir publication.
15. Nazari, A. (2008). *The Discourse of Identity and the Islamic Revolution of Iran*. Tehran: Shabak publication.
16. Oxford Advanced Learner Dictionary of Current English.
17. Tabatabaei, S. (1999). *Socio-Political Memoirs of Dr. Sadegh Tabatabaei*, Vol. 3.
18. Vahdat, F. (2004). *Iran's Confrontation with Modernity*. Tehran: Ghoghnoos publication.
19. Webster New Collegiate Dictionary.
20. Yazdi, E. (1989). *Last Efforts in Last Days*. Tehran: Ghalam publication.
21. Zoo'elm, A. (1994). *Introduction about Culture*. *Faslnameh Farhang Omoomi*, 5(winter).

